

Exotifierande skildringar av laestadianismen kontra personliga minnen och antikolonial kritik.

Höijer, Ranta-Rönnlund och *Den tornedalsfinska litteraturen* om Isak Juntti.¹

Anne Heith

Anne Heith, född 1955, disputerade vid Universitetet i Bergen 1997. Docent i litteraturvetenskap vid Institutionen för kultur- och medievvetenskaper, Umeå universitet. Forskade om tornedalsk litteratur och kultur i Border Poetics-gruppen, Tromsø universitet 2008–2011. Arbetar för närvarande med forskningsprojektet "Avkolonisering och väckelse. Laestadianismens roll i nutida samiska och tornedalska texter". Projektet finansieras av Riksbankens Jubileumsfond.

Abstract

On the Exotification of Laestadianism in tension with Personal Memories and Anticolonial Criticism: Höijer, Ranta-Rönnlund and *Den tornedalsfinska litteraturen* on Isak Juntti.

This article proposes that the Swedish writer Björn-Erik Höijer presents an exotified image of Laestadianism in his 1954 play *Isak Juntti hade många söner* (Isak Juntti had many sons). In her first book *Nådevalpar: Berättelser om nomader och nybyggare i norr* (1971) the Sámi writer Sara Ranta-Rönnlund challenges Höijer's depiction which she claims is based on gossip and rumours, rather than a realistic representation of the preacher Victor Apelqvist, whom Isak Juntti is modelled after. The criticism of Höijer's play is taken to a new level in a Tornedalian Finnish literary history from 2007. In this alternative, anticolonial literary history Bengt Pohjanen and Kirsti Johansson use Höijer's play as an example of domestic colonialism which has Othered the Tornedalian minority in northern Sweden.

Nyckelord: laestadianism, lekmanpredikanter, *Isak Juntti hade många söner*, exotifiering, Sara Ranta-Rönnlund, avkolonisering, Bengt Pohjanen, alternativ historieskrivning.

Från exotifiering via personliga minnen till en antikolonial motberättelse

Den laestadianska väckelsen i norra Sverige har skildrats på diametralt olika sätt i konsten och litteraturen. Med fokus på lekmanpredikanternas roll kommer den här artikeln är att jämföra hur laestadianismen skildras utifrån en jämförande analys av tre texter på svenska som exemplifierar olika genrer. Jämförelsen inleds med en diskussion av Bengt-Erik Höijers pjäs *Isak Juntti hade många söner* från 1954, och därefter Sara Ranta-Rönnlunds respons på Höijers pjäs.² I debuten, minnesboken *Nådevalpar. Berättelser om nomader och nybyggare i norr* från 1971, går Ranta-Rönnlund i dialog med Höijers text i ett kapitel med titeln: "Hade Isak Juntti många söner?".³ Därutöver kommer Höijers text att analyseras utifrån den antikolonialt och postkolonialt färgade kritik som framförs i Bengt Pohjanens och Kirsti Johanssons tornedalska litteraturhistoria, *Den tornedalsfinska litteraturen. Från Kexi till Liksom*, som publicerades 2007.⁴

Ett centralt tema i Höijers författarskap är lekmanpredikanternas roll i norrländska byar som domineras av laestadianismen. Med kritisk blick skildrar Höijer maktfullkomliga och hycklande predikanter som inte lever som de lär. Redan i den tidiga romanen *Trettio silverpenningar* från 1940-talet ges en negativ bild av bönehuskulturen.⁵ Temat vidareutvecklas och varieras i *Mannen på myren* från 1950-talet.⁶ Romanens huvudperson, den nyinflyttade Albert Eliasson, accepteras inte av de laestadianska byborna och som en följd blir han och hustrun uteslutna från bygemenskapen. I romanen *Djävulens kalsonger* från 1970-talet är intolerans och hyckleri bland laestadianska predikanter ett huvudtema.⁷ Titeln syftar på de syndakataloger predikanterna satte ihop. Bland strikta västlaestadianer ansågs det till exempel syndigt att ha gardiner, kallade "djävulens kalsonger", för fönstren.

Systemet med lekmanpredikanter utvecklades av Lars Levi Laestadius i ett tidigt skede av väckelsen då han insåg att han inte personligen skulle kunna ha kontakt med människorna i sin vidsträckt församling. För att komma till rätta med problemet skickade han ut redan omvända för att hålla sammankomster. Under sammankomsterna användes Laestadius' egna predikningar som framfördes av dem som utsänts. Utifrån detta skapades ett system med lekmanpredikanter som reste runt i byar och ödemarker för att sprida laestadianismen. Personen som nämns i titeln på Höijers pjäs, Isak Juntti, är just en sådan lekmanpredikant som spelade en central roll för spridningen och upprätthållandet av den laestadianska väckelsen.

Björn-Erik Höijer och pjäsen *Isak Juntti hade många söner*

Författaren Björn-Erik Höijer föddes i Malmberget i norra Sverige 1907 och dog i Uppsala 1996. Han var utbildad slöjdlärare, men blev så småningom författare. Hans omfattande litterära produktion på mer än femtio verk utgörs av noveller, romaner, pjäser, Hörspel och lyrik. Debuten ägde rum 1940 med novellsamlingen *Grått*

berg.⁸ Det blev ytterligare 14 verk innan pjäsen *Isak Juntti hade många söner* sattes upp på Kungliga Dramatens lilla scen i Stockholm 1954. Samma år gavs pjäsen ut av Albert Bonniers Förlag. Pjäsen har en dedikation till Ingmar Bergman och Bengt Ekerot, känd Bergman-skådespelare och regissör. Bergman regisserade för övrigt *Requiem*, Höijers debut som dramatiker, som sattes upp på Helsingborgs stadsteater 1946. År 1963 visades en filmatisering av *Isak Juntti hade många söner* i regi av Keve Hjelm på svensk TV.

Pjäsen är indelad i fyra akter. Handlingen utspelas i en enkel stuga i den norrländska vildmarken där jägaren och fiskaren Johan Larsson bor med sin hustru Berit. Dialogen innehåller finska uttryck och fraser, vilket indikerar att karaktärerna tillhör den finskspråkiga befolkningen i norra Sverige. Handlingen kretsar kring en ökad laestadiansk predikant, Isak Juntti, som efter sin död fortsätter att påverka människors liv. Predikantens sexuella utsvävningar, som enligt karaktären Johan Larsson resulterat i ett stort antal utomäktenskapliga barn, är ett tema som diskuteras genom hela pjäsen. Förhållandet mellan Larsson och hans hustru är ansträngt. Berit är tystlåten och verkar deprimerad. Vildmarksprästen Grape kommer på besök och Larsson känner igen honom. I samtalet som följer börjar Larsson fråga ut Grape om hans förhållande till laestadianismen. Han påpekar att predikanten Isak Juntti ofta bodde hos familjen Grape och han antyder att Grape skulle vara Junttis utomäktenskapliga son. Genom sina uttalanden visar Larsson sin avsky för den avlidne predikanten och den laestadianska väckelsen. Larsson har valt att lämna laestadianismen. Han vill komma bort från rörelsen och har därför bosatt sig med hustrun i vildmarken.

Efter ett tag kommer träsnidaren Henriksson in med sin hund Tjappi. Henriksson bär "en grotesk, bjärt målad träskulptur av stor kraft, föreställande en naken, fet gubbe med händerna korslagda under magen."⁹ Skulpturen placeras på bordet i stugan. Larsson lägger märke till att den föreställer Isak Juntti, som han och Henriksson kallar "gubben". Grape ser inte likheten och får följande uppmaning av Larsson: "Tänk på en beryktad læstadianpredikant, som du sett många gånger i din mammas kammare. Vem är det?"¹⁰ Larsson fortsätter att uttrycka negativa känslor gentemot laestadianismen och Isak Juntti och påstår att: "[...] han [Isak Juntti] hade en unge i varje by utefter älven, och där finns femtio byar om inte ännu fler!"¹¹ Det blir kväll. Till en början vill Larsson inte låta Grape stanna i stugan över natten, men efter att Berit ingripit ger han med sig.

I andra akten görs förberedelser inför natten. Samtalet om laestadianismen fortsätter. Berit hävdar att den inte är en så ful lära som Larsson och Henriksson påstår, men hon talar för döva öron. Larsson fortsätter att uttrycka sin avsky för laestadianismen och Isak Juntti med hänvisningar till dennes utomäktenskapliga förbindelser. Grape bidrar till samtalet genom att inflika att laestadianismen är en primitiv lära för primitiva.¹² Johan Larsson tänker tillbaka på sin barndom då predikanten besökte hans fattiga föräldrahem och hur familjen stod och såg på medan han åt av den bästa mat huset kunde uppbåda. Mot slutet av andra akten gör Grape kopplingar mellan laestadianismen och ödemarken: "Man känner, hur sann och riktig den läran ändå är – i ödemarken." Larsson svarar: "Om man int visste, hur osann och oriktig den är, nämligen." Därefter gör Grape kopplingar

mellan den laestadianska väckelsen, å ena sidan, och mörker, exotik och geografisk periferi, å andra: "Vi lever ju ändå i ett exotiskt mörker. Långt långt bort i världens yttersta utkant brinner en mörk eld!"¹³ En grupp laestadianer kommer in i stugan, till en början obemärkta. Berit ber att de ska få stanna. De börjar sjunga en psalm och ett bönemöte tar vid.

När tredje akten börjar är det natt och laestadianerna har gått. Johan Larsson och Henriksson samtalar. När Larsson somnat talar Henriksson högt för sig själv om hur han piskades av sin far som barn: "En äkta læstadian!"; Allting var synd; jag fick lida. Han var dyster till sinnes. Tung. Allvarlig. Allting var synd."¹⁴ Han påminner sig hur hans religiöse far drack alkohol i lönndom i bastun med de andra männen. När han grubblar över laestadianismen använder han ord som påminner om Grapes i föregående akt: "Det är nånting märkvärdigt med den läran; sant. Nånting mörkt. Nånting alldeles svart, som ändå lyser." När båda männen sover vaknar Berit. Hon stiger upp och går in i kammaren där Grape övernattar.

Fjärde akten utspelas följande morgon. Berit har förändrats. Hon verkar lugn och nästan lycklig. Hennes klädsel är annorlunda – prydligare och mer kvinnlig. Skott hörs på avstånd – Larsson är ute och jagar. Henriksson och Berit talar om Isak Juntti. Henriksson kallar kvinnorna som var med Juntti för "horor". Berit förebrår honom för att han kallar sin egen mor för en "hora". Hon säger till honom att han inte förstår vad för slags förhållande Juntti hade till kvinnor. Enligt Berit var det något vackert och inte den svartaste synd som Henriksson anser.

Larsson och Grape kommer in samtidigt. Även Grapes utseende har förändrats. Han ser inte längre ut som en präst, utan som en lekmanapredikant: "ja, han liknar Isak Juntti sådan han framstår på skulpturen."¹⁵ Grape säger att han sovit dåligt eftersom konstiga ljud hörts i kammaren. Larsson föreslår att det kan ha varit spöket efter ett barn som begravts i kammaren av en kvinna som hamnat i olycka på grund av Isak Juntti. De talar om Juntti och Grape antyder att predikanten kanske kommit tillbaka. Eller att en av hans söner kanske fortsätter i hans fotspår.¹⁶ Larsson påtalar Berits förändring och Grape blir allt dystrare. Han säger att han syndat och att himlens portar stängts för honom. Grape mer eller mindre erkänner att han varit med Berit under natten. När han konfronteras med Larssons raseri ändrar han sig och säger att han kan ha drömt och att inget hände. Han berättar en något osammanhängande historia om en gråtande kvinna som besökte en man på natten. Kvinnan knäböjde på golvet och berättade om en man som behandlat henne illa. Kvinnan blev kall och mannen hjälpte henne upp: "Resten är ganska oklart."¹⁷ Så småningom ger sig Grape och Henriksson av. Larsson och hans hustru försonas. Pjäsen slutar med att de omfamnar varandra och att Larsson stryker hennes hår ömt. Den sista anvisningen lyder: "I det tilltagande mörkret syns skulpturen av Isak Juntti, nu ganska mänsklig, kanske, och rentav uthärdlig."¹⁸

Sara Ranta-Rönnlunds replik till Höijer

I Sara Ranta-Rönnlunds första bok *Nådevalpar* ingår som nämnts kapitlet "Hade Isak Juntti många söner?". Titeln är en direkt anspelning på Björn-Erik Höijers pjäs *Isak Juntti hade många söner*.¹⁹ Kapitlet inleds med konstaterandet att det anses i Norrbotten att porträttet av Juntti är modellerat efter predikanten Viktor Apelqvist:

I Norrbotten anses det att den som stått modell för Björn-Erik Höijers litterära figur Isak Juntti var storpredikanten och landstingsmannen Viktor Apelqvist, en av de främsta västlæstadianska predikanterna under de första decennierna av detta århundrade. Denne man hade i äktenskapet en enda son.²⁰

Enligt Ranta-Rönnlund var ryktena och skvallret om predikantens polygama levner grovt överdrivna. Hon konstaterar att han inte hade många söner, men att han hade en utomäktenskaplig son. Då detta blev känt ledde det till att predikanten förlorade sin roll som andlig ledare.²¹ Som beskrivningen av pjäsen ovan antyder finns det en avsevärd skillnad mellan Björn-Erik Höijers dramatisering av berättelsen om den västlæstadianske predikanten Viktor Apelqvist och Sara Ranta-Rönnlunds kapitel "Hade Isak Juntti många söner?".

En skillnad mellan skildringarna är relaterad till frågan om perspektiv. I ett kortfattat program till scenuppsättningen 1954 nämner Höijer att pjäsen i ett tidigt skede hade mottot "*Mitt finska arv*". Han nämner att hans farföräldrar invandrade till Sverige från Finland, men att det så vitt han vet inte finns något inslag av "läseri" i hans finska påbrå.²² Distanseringen gentemot læstadianismen understryks genom upplysningar om hans egen okunskap om läran och avsaknad av direkta personliga erfarenheter av densamma. Genom detta etableras ett utifrån-perspektiv. Höijer betonar att han inte vet särskilt mycket om "den märkvärdiga läran" som beskrivs som främmande, konstig, osvensk och behäftad med ett dåligt rykte:

Det talades mycket om den där hemma. (1319 km. från Stockholm.) Det fanns læstadianer här och där i kåkarna, en och annan blev omvänd på gamla dar : det ansågs mycket besynnerligt och värt många kommentarer. I grannsamhället fanns ett læstadiankapell, dit jag aldrig gick. Man berättade om monoton predikan och psalmsång på finska samt om rörelse, s. k. *liikutuksia*. Læstadianismen i mina hemtrakter ansågs vara livsförnekande, primitiv, kulturfientlig.²³

Programbladets karakteristik av læstadianismen återfinns i själva pjäsen där karaktärerna Grape, Larsson och Henriksson samtliga refererar till læstadianismen som en märklig lära som de förknippar med mörker och vildmark. Henriksson nämner att det finns något svart i den som icke desto mindre skiner.²⁴ Grape talar om den som en mörk eld som brinner vid världens utkanter och påpekar hur riktig läran är för vildmarken.²⁵ Såväl Höijers formuleringar i programbladet, som karaktärernas kommentarer om læstadianismens egenart, ger en starkt exotifierad bild genom att framhäva rörelsen som konstig, främmande för civilisationen och förknippad med mörker. Kopplingarna som görs mellan rörelsen och vildmarken indikerar att læstadianismens "annorlundahet" är relaterad till nationens och den civiliserade världens periferi. Även kommentarerna om

kopplingar till mörker och svarthet bidrar till exotifieringen. Såväl mörker som svarthet är vanliga metaforer för irrationalism och mystik, företeelser som i samband med byggandet av det moderna svenska välfärdssamhället ses som "osvenska" och i strid med de upplysningsideal och den modernitet som omhuldas i folkhemsbygget.

Till skillnad från Höijer understryker den samiska författaren Sara Ranta-Rönnlund att laestadianismen var ett betydande inslag i hennes liv. Ranta-Rönnlund föddes 1903 i samebyn Kaalasvuoma, Årosjokk, i Kiruna kommun. Hon dog 1979 i Uppsala. Hon växte upp i en nomadiserande renskötarfamilj. Både hennes föräldrar och farföräldrar var troende västlaestadianer. Hon lärde sig tala och skriva svenska på egen hand. Hon talade även finska och samiska som var hennes modersmål. Hon hade knappt någon skolgång. I sin första minnesbok *Nådevalpar. Berättelser om nomader och nybyggare i norr* berättar hon att hon gick en kort period i en vistesskola. Ranta-Rönnlund skrev ytterligare tre böcker om sina minnen från norr, som alla publicerades på 1970-talet: *Nåjder*, *Njoalpas söner* och *Sist i rajden*.²⁶

Som titeln antyder är laestadianismen ett central tema i Sara Ranta-Rönnlunds första bok. "Nådevalpar" är ett uttryck Lars Levi Laestadius själv använde för att beteckna nyomvända.²⁷ I debutbokens kapitel "Laestadianska herdor och nådevalpar" konstaterar berättaren att predikanterna i allmänhet var goda, allvarliga själar "som gick in för att leva som de lärde", men att de också var människor med svagheter och egenheter som andra: "och ingen tyckte väl egentligen att det var något märkvärdigt med det."²⁸ Berättaren Sara Ranta-Rönnlund nämner att hon ser tillbaka på händelser som ligger 60 år tillbaka i tiden då hon var i Kiruna med sin mor. Tiden för nedtecknandet är trettondagsafton 1971.²⁹ I boken är det således en berättare som i berättandets nu, år 1971, ser tillbaka på händelser som ligger 60 år tillbaka i tiden. Det finns också ett geografiskt avstånd eftersom berättaren befinner sig i Uppsala, medan de händelser som återberättas utspelar sig i nordligaste Sverige bland samer och nybyggare. Ranta-Rönnlund återkommer vid flera tillfällen till att merparten av människorna i denna del av Sverige inte kunde svenska, utan att predikningar ofta var på finska. Likaså kommenteras predikningarnas mustiga språk, vilket förklaras med att Laestadius medvetet valde den stilen för att fånga folkets uppmärksamhet:

Laestadius hade med en ociviliserad och analfabetisk värld att göra i lapmarken. [...] Till domkapitlet förklarade han att folket inte förstod annat slags språk än detta som han brukade, och att han skulle ha talat för döva öron om han brukat den stil och de ordvändningar som han lärt sig vid prästseminariet i Uppsala.³⁰

Ranta-Rönnlund beskriver Lars Levi Laestadius som en medveten retoriker som anpassar språkdräkten efter de tilltänkta åhörarnas sociala ställning och livsvärld, samt utifrån syftet att omvända dem till den laestadianska läran. I den bemärkelsen representerar predikostilen en form av ackulturation som uppstår i möten mellan samhällen med olika kulturella traditioner. Lars Levi Laestadius var uppenbarligen medveten om olikheterna mellan samers, tornedalingars och nybyggares kulturer i norr och den kultur som genomsyrade utbildningen vid

prästseminariet i Uppsala. Genom att verka för en förändring av predikospråket utifrån möten med de specifika norrländska kulturerna bland de grupper Laestadius ville omvända åstadkoms en interaktion mellan den akademiska prästutbildningens kultur och de folkliga kulturerna i norr, vilket resulterade i en ny predikostil. Denna beskrivning kan jämföras med andra karakteristiker av Laestadius språkbruk som tar fasta på språkets mustighet och grovkornighet utan att se till syftet med den valda språkdräkten. Även systemet med lekmannapredikant-er förklaras av Ranta-Rönnlund som en anpassning efter lokala förhållanden:

Präster var så få, menade han [Lars Levi Laestadius], och det var nödvändigt att sända ut dessa bygdens män, dessa predikanter, dessa lekmän som talade bygdens språk, kände dess folk och hade dess öra. [...] Här gällde det att vinna analfabeter som kunde lapska och finska men inte svenska. Och de ord som skall användas vid tal till dessa människor skall vara sådana som de känner igen. Det skall vara grova verktyg när man odlar upp ödemarken, sade Laestadius. Han avsåg givetvis den andliga ödemarken.³¹

Som framgår av citaten ovan grundar Ranta-Rönnlund den laestadianska predikostilen och systemet med lekmannapredikanter på praktiska hänsyn och pragmatism. Det hindrar inte att hon i mångt och mycket är kritisk mot båda företeelserna. Trots att hon nämner att predikanterna i allmänhet var "goda män, allvarliga själar som gick in för att leva som de lärde", framstår ändå hennes skildring av laestadianismen som tämligen negativ. Det beror på de exempel hon ger på predikanter som missbrukar sin ställning. I kapitlet om herdar och nådevalpar nämns en domderande helvetespredikant som ser som sin uppgift att hota och fördöma en ung, hårt arbetande, gravid kvinna.³² Likaså nämns en predikant som kränker unga flickor som vågat ändra litet på den traditionella klädseln.³³ Tekniken att skrämra och hota kopplas uttryckligt till Lars Levi Laestadius själv: "Sin teknik att genom skrämrel och hot om död, pinor och straff förmå åhörarna till underkastelse, syndabekännelse och botgöring hade predikanterna ärvt från Laestadius själv."³⁴ Följden blir att även om Laestadius skildras som en medveten och skicklig retoriker som genom ackulturation skapar en effektiv predikostil, så ses laestadianismen även som ett negativt fenomen av Ranta-Rönnlund som förknippar rörelsen med brister i utbildning och kunskaper som är viktiga i det moderna svenska folkhemmet. Överlag är Ranta-Rönnlund positiv till framväxten av det moderna välfärdssamhället. Laestadianismen, nåjder och en nomadiserande livsstil med rajder och renskötande samer som bor i kåtor ses som företeelser som hör till den förgångna.

Trots att Sara Ranta-Rönnlund utifrån personliga upplevelser är kritisk mot lekmannapredikanternas maktmissbruk och domedagspredikningar hindrar det henne inte från att kritisera Björn-Erik Höijers pjäs om Isak Juntti. Till skillnad från Höijer betonar Ranta-Rönnlund att hon har personliga erfarenheter av laestadiansimen, bland annat i skildringar av hur hon hjälper till med matlagning och servering vid stormöten. En intressant detalj är att medan titeln på Höijers pjäs är ett påstående (*Isak Juntti hade många söner*), så är titeln på Sara Ranta-Rönnlunds kapitel i *Nådevalpar* en fråga ("Hade Isak Juntti många söner?"). Det innebär att Ranta-Rönnlund ifrågasätter Höijers berättelse om en historisk karaktär i den laesta-

dianska rörelsen. Slutsatsen hon drar är att de skrönor, rykten och skvallret som var i omlopp om Viktor Apelqvist som Höijer presenterar i dramatiserad förklädning är grovt överdrivna.

Ytterligare en förändring som Höijer gjort i förhållande till de uppgifter Ranta-Rönnlund presenterar om den laestadianske predikanten Viktor Apelqvist är att han bytt ut dennes namn mot det gammaltestamentliga förnamnet Isak och det finska släktnamnet Juntti. Medan namnen "Viktor Apelqvist" inte signalerar "annorlundahet" i förhållande till svensk majoritetskultur, innehåller kombinationen "Isak Juntti" dels en markör för gammaltestamentlig kristendom, dels en markör för finskhet. Kopplingen till en finsk kulturfär understryks av de finska orden i pjäsens dialog. Genom denna etnifiering framhäver Höijers pjäs kopplingar mellan finsk etnicitet och kulturell bakgrund, å ena sidan, samt laestadianism, å andra. Liksom pjäsens fokus på geografisk periferi, mörker och mysticism som sammankopplade med laestadianismen, är denna typ av etnifiering ett inslag i Höijers exotifiering av rörelsen.

Laestadianismen i en antikolonial motberättelse

Medan Sara Ranta-Rönnlunds replik till Höijers pjäs om Isak Juntti är kritisk mot Höijers fikcionalisering av fakta om Viktor Apelqvist, som framställs som en förvanskning som ger en osann bild, tar diskussionen av pjäsen i Bengt Pohjanens och Kirsti Johanssons *Den tornedalsfinska litteraturen. Från Kexi till Liksom* kritiken till nya höjder. Detta beror på att Höijers pjäs sätts in i ett anti- och postkolonialt teoretiskt ramverk. Inom detta är avkolonisering ett central tema. I klassikern *The Empire Writes Back: Theory and Practice in Post-Colonial Literatures* tar Ashcroft, Griffiths och Tiffin upp avkoloniseringen av människors sinnen som ett central inslag i postkolonial kritik och litteratur som syftar till att åstadkomma förändring.³⁵ Avkolonisering är även ett central tema i urfolksstudier som bygger på postkolonial teori. När den maoriske forskaren Linda Tuhiwai Smith diskuterar temat tar hon upp författare med minoritetsbakgrund som upplevt olika former av förtryck.³⁶ Temat behandlas likaså av Homi K. Bhabha, till exempel i avsnittet "Of Margins and Minorities" som ingår i den kända essän "Dissemination".³⁷ Bhabha kommer in på temat nationsbyggande och hur minoriteter marginaliserats då berättelsen om det enhetliga folket med en gemensam kultur skapats. I sammanhanget diskuterar han hur metaforen "the many as one" fungerat totaliserande och homogeniserande.³⁸ Det är just den här typen av nationsbyggande som utgör den historiska fonden för Bengt Pohjanens och Kirsti Johansson motberättelse som syftar till att avkolonisera människors sinnen.

Bengt Pohjanens bidrag till avkolonisering

Den ene av författarna till *Den tornedalsfinska litteraturen. Från Kexi till Liksom*, Bengt Pohjanen, har i årtionden tagit upp svensk assimileringspolitik och marginalisering av tornedalingarna i svenskt nationsbyggande som resulterat i språk- och identitetsförlust. Detta är temat för dikten "Jag är född utan språk" som publicerades första gången i en diktsvit i den ekumeniska tidskriften *Vår lösen* 1973.³⁹

Därefter har dikten tryckts bland annat i inledningen till *Meänkieli rätt och lätt. Grammatik i meänkieli*.⁴⁰ I dikten beskriver det lyriska jaget känslan av att ha berövats sitt språk, sin kultur och sin identitet. Skolgången gestaltas som en form av kolonial maktutövning som socialiserat de tornedalska barnen till förakt för den egna bakgrunden: "Jag är piskad i skolan/ till språket, redlighet/ nationalitet/ Jag är piskad till hån/ för det som var mitt/språklösheten/ och gränsen". Syftet med *Den tornedalsfinska litteraturen. Från Kexi till Liksom*, och uppföljaren *Den tornedalsfinska litteraturen. Från Kalkkimaan till Hilja Byström* från 2009, är att presentera en alternativ litteraturhistoria som kan bidra till avkolonisering.⁴¹ Redan i det inledande kapitlet "Litteraturen i Meänmaa" går Pohjanen till angrepp mot den svenska litteraturkanon som utelämnat den tornedalska kulturen och litteraturen. Som exempel nämner han att Nils Holgersson i Selma Lagerlöfs bok *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* som gavs ut i två band 1906-1907, aldrig såg tornedalingarna:

[...] Selma gav en bild av Sverige som det verkligen INTE såg ut. Nils Holgersson såg aldrig oss. Författarinnan missade ett stort område av landet: Meänmaa vars första språk under de tre första tusen åren varit meänkieli. Selma Lagerlöf gav oss helt enkelt en svensk identitet. Svenskan och svenskarna representerade oss. Vi fanns till genom ett annat folk, ett annat språk och en annan kultur i vårt eget land, dit svenskarna invandrat långt efter oss.⁴²

Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige är ett beställningsverk som skulle fungera som läsebok i svensk geografi. Boken ingår i serien *Läseböcker för Sveriges barndomsskolor*: Pohjanens kritik mot svenskt nationsbyggande – som bland annat skolan medverkat till – utgår från de anti- och postkoloniala strömningar som började få genomslag på 1970-talet. Greppet att kritisera homogeniserande nationsbyggande som marginaliserat minoriteter, liksom kritiken mot skapandet av negativa självbilder och skam för den egna kulturen och språket bland tornedalingar, är karakteristiska inslag i nutida kulturell mobilisering som syftar till avkolonisering, skapandet av alternativa historier och positiva självbilder.⁴³

Ett av kapitlen i *Den tornedalsfinska litteraturen. Från Kexi till Liksom* har rubriken "L'Ugritude – vår andes stämma i världen". Detta är ett sätt att markera volymens antikoloniala utgångspunkt. "L'Ugritude" är en nybildning som skapats genom att orden "ugrisk" och "Négritude" satts ihop. Begreppet "Négritude" utvecklades av afrikanska intellektuella, författare och politiker i Frankrike på 1930-talet. Den gemensamma nämnaren var deras kritik mot fransk kolonialism. Idag används begreppet ofta för att beteckna en medvetenhet om, och stolthet över, det afrikanska arvet och för att beteckna vad det innebär att vara svart. Det är således ett begrepp med en historia inom antikolonial kritik som Pohjanen återanvänder då han lanserar en ny term för att beteckna medvetenhet om, och stolthet över, tornedalingarnas finsk-ugriska arv mot bakgrunden av svensk kolonialism.

Litteraturhistoria med fokus på etnicitet

Som termen "L'Ugritude" indikerar är etnicitet ett viktigt tema i Pohjanen och Johanssons alternativa litteraturhistoria.⁴⁴ Detta betonas i rubriken till volymens

andra kapitel: "Etnisk nyckel – fördom och okunnighet". Detta kapitel består av tre artiklar som publicerades i *Haparandabladet* på 1950-talet. Den första artikeln, som är signerad av signaturen B. S., diskuterar utifrån ett kritiskt perspektiv en kyrkoherdes berättelser om Tornedalen som återgetts i *Kristianstads Länstidning* under rubriken "I Sveriges finnbygder". Kyrkoherden som tjänstgjort i Tärendö i Pajala kommun i elva år har efter att ha återvänt till Skåne berättat om sina minnen och intryck. Tornedalingarnas finskspråkighet tas upp, liksom de religiösa förhållandena med fokus på den laestadianska väckelsen vars "liikutuksia" kyrkoherden beskriver som "äka uttryck för primitiva människors oförmåga att behärska sina känslor".⁴⁵ Signaturen B. S. läser kyrkoherdens berättelse mothårs och konstaterar att denne far med grov och uppenbar osanning då han påstår att det enda som upprör lokalbefolkningen i norr är om predikanter är högfärdiga. Skribenten betackar sig vidare för kyrkoherdens historieskrivning och tar avstånd från beskrivningen att kulturfattigdom råder i de trakter som besökts. I stället lyfts den lokala kulturen fram i form av allmogetraditioner, den lokala byggnadskonsten i form av tornedalsgårdar och den lokala litteraturen som exemplifieras med Luthers och Laestadius postillor samt Rosenii skrifter. Artikeln publicerades som nämnts på 1950-talet ett par årtionden innan postkoloniala kritiska perspektiv började slå igenom i de nordiska länderna. Trots det är det påfallande att de teman som tas upp är i linje med senare årtiondens kritiska granskningar av assimileringspolitik, kulturell homogenisering och inhemsk kolonialism. Det gör att texten fungerar som ett tidigt exempel på antikolonial kritik i Pohjanen och Johanssons volym.

De två övriga bidragen i kapitlet "Etnisk nyckel – fördom och okunnighet" är skrivna av tornedalingen William Snell. I det första, "Inget tecken på högfärd att tala svenska", tar Snell avstånd från nedvärderande beskrivningar av Tornedalen och konstaterar att det är "hederlig gammal kulturbygd". Liksom signaturen B. S. betonar Snell att det finns en specifik, lokal kultur med gamla anor. En av de fördomar som särskilt nämns är att laestadianismen skulle vara hämmande för kulturutvecklingen.⁴⁶ Laestadiansimen beskrivs i stället som en typ av religiositet som i allmänhet är "äka och allvarlig och kristlig i verklig mening."⁴⁷

I nästa bidrag, "Med Isak Juntti på Dramaten", diskuterar William Snell Björn-Erik Höijers pjäs utifrån ett besök på Dramaten under en Stockholmsvistelse. Höijers distanserade perspektiv och okunskap kommenteras och kontrasteras mot Snells eget inifrån-perspektiv. Apropå karaktären Berit skriver Snell: "Det är som om Berit berättade om mitt eget västlaestadianska föräldrahem, där vi hade både krukväxter och tavlor och gardiner, men där kristendomen ändå togs på djupaste allvar även i vardagslivet."⁴⁸ Domen över Höijers skildring är hård: "Som en bild ur laestadianismen är den [Höijers pjäs] dock mycket missvisande".⁴⁹ Diskussionen avslutas med ett avståndstagande från Höijers skildring av laestadianismen och ett framhävande av rörelsens positiva roll för befolkningen i norra Sverige:

Men han [Björn-Erik Höijer] borde akta sig för att dra ett löjets och smälebens och falskhetens sken över en andlig rörelse, som visserligen svidit som salt i många "sura ögon" men som varit en kulturfrämjande och livstäckande kraft bland befolkningen i vår nordliga landsända i mer än ett sekel.⁵⁰

Som kapitlets huvudrubrik "Etnisk nyckel – fördom och okunnighet" anger, syftar artiklarna ur *Haparandabladet* till att belysa hur fördomsfulla och okunniga bilder av Tornedalen spridits genom att olika företeelser tolkats med hjälp av "etniska nycklar". I denna kontext fungerar framhävande av finsk-ugrisk etnicitet som ett element i exotifierande skildringar som framställt tornedalingarna som de Andra. Ett återkommande inslag i dessa skildringar är utifrån-perspektivet. Som framgår av diskussionen av signaturen B. S. och Williams Snells artiklar ovan ger ett omvänt, inifrån-perspektiv, upphov till motberättelser och alternativa historier som inte utgår från majoritetskulturen. I dessa motberättelser ingår även laestadianismen som i stället för att beskrivas som märklig, mystisk, primitiv och kulturfientlig framhävs som en "kulturfrämjande och livstäckande kraft bland befolkningen i vår nordligaste landsända i mer än ett sekel."⁵¹

Bönemöten som performance och karnevalisering

Den positiva bilden av laestadianismen utvecklas vidare i avsnittet "Teater på meänkieli. Bönemöte som interaktiv performance" som avslutar kapitlet "L'Ugritude – vår andes stämma i världen". I kapitlet placerar Bengt Pohjanen in den laestadianska väckelsen och den religiositet som utvecklades i dess kölvatten i en antikolonial motberättelse. I Pohjanens alternativa berättelse är laestadianismen del av en lokal, folklig kultur som han skildrar inifrån. Med inspiration från Michail Bachtins *Dostojevskijs poetik* beskrivs de laestadianska bönemöten han själv deltagit i som en form av karnevalisering med potentialen att kasta om den etablerade ordningen:

Jag hade gripits av ordets väldiga teater på de byaböner som min barndoms olärda, men begåvade lekmanpredikanter hållit en gång i veckan, ibland en hel vecka i streck. Det var en karneval, ett skådespel utan ramp och uppdelning i skådespelare och åskådare, ett skådespel man inte betraktade utan levde i. Bara i dessa skådespel var det möjligt för människorna i denna av kulturellt-språkligt förtryck att kasta om hela den ordning man levde i.⁵²

Konklusion

Konstateras kan att skillnaden är stor mellan Höijers skildring av predikanten Isak Juntti som missbrukat sin ställning och Ranta-Rönnlunds huvudsakligen kritiska berättelse om maktfullkomliga domedagspredikanter, å ena sidan, och Pohjanens positiva bild av lekmanpredikanternas förmåga att ge tröst och underhållning, samt skapa en ventil för att uttrycka kritik mot en förtryckande ordning, å andra. Apropå det laestadianska språkbruket som inte sällan kritiserats som grovkornigt konstaterar Pohjanen att: "Vi var ovanliga pietister och puritaner, vi var nämligen inte pryda av oss."⁵³ Detta är ett exempel på hur ett inifrån-perspektiv i en antikolonialt färgad motberättelse skapar en alternativ tolkningsram. I detta fall rör det sig om en motberättelse skapad utifrån den svenska, tornedalska minoritetens livsvärld som Pohjanen skildrar inifrån med hjälp av sin egen bakgrund och historia. Till skillnad från 70-talsdikten "Jag är född utan språk" som ger en bild av språk- och identitetsförlust, skildrar den tornedalska litteraturhistorien

från 2007 en tornedalsk kultur och identitet som bejakas. I denna antikolonialt färgade historia har laestadianismen och skildringen av lekmanpredikanter en positiv roll som markörer för en tornedalsk kultur. Denna kultur är en del av L'Ugritude, vilket inbegriper en medvetenhet om, och stolthet över, det finsk-ugriska arvet. På så sätt omvandlas koloniserande historier om de Andra till egna historier man kan känna stolthet över.

Noter:

- 1 *Den här artikeln har tillkommit inom ramarna för "Avkolonisering och väckelse. Laestadianismens roll i nutida samiska och tornedalska texter". Projektet finansieras av Riksbankens Jubileumsfond.*
- 2 Höijer, Björn-Erik (1954). *Isak Juntti hade många söner* (Stockholm: Albert Bonniers förlag).
- 3 Ranta-Rönnlund, Sara (1971). *Nådevalpar. Berättelser om nomader och nybyggare i norr* (Stockholm: Askild & Kärnekull), 149-164.
- 4 Pohjanen, Bengt och Johansson, Kirsti (2007). *Den tornedalsfinska litteraturen. Från Kexi till Liksom* (Överkalix: Barents Publisher).
- 5 Höijer, Björn-Erik (1949). *Trettio silverpengar* (Stockholm: Tiden).
- 6 Höijer, Björn-Erik (1957). *Mannen på myren* (Stockholm: Bonniers).
- 7 Höijer, Björn-Erik (1974). *Djävulens kalsonger* (Stockholm: Bonniers).
- 8 Höijer, Björn-Erik (1940). *Grått berg* (Stockholm: Bonniers).
- 9 Höijer (1954): 20–21.
- 10 Höijer (1954): 23.
- 11 Höijer (1954): 28.
- 12 Höijer (1954): 45.
- 13 Höijer (1954): 69.
- 14 Höijer (1954): 74.
- 15 Höijer (1954): 84.
- 16 Höijer (1954): 93.
- 17 Höijer (1954): 109.
- 18 Höijer (1954): 116.
- 19 Ranta-Rönnlund (1971): 149–164.
- 20 Ranta-Rönnlund (1971): 149.
- 21 Ranta-Rönnlund (1971): 163.
- 22 Höijer, Björn-Erik (1954b). *Kungliga Dramatiska Teaterns Lilla Scen, program till Isak Juntti hade många söner*, 6.
- 23 Höijer, Björn-Erik (1954b): 6.
- 24 Höijer (1954): 74.
- 25 Höijer (1954): 60.
- 26 Ranta-Rönnlund, Sara (1972). *Nåjder. Berättelser om trollkarlar och trolldom i sameland* (Stockholm: Askild & Kärnekull); Ranta-Rönnlund, Sara (1973). *Njoalpas söner. Berättelser om dagligt liv i norr* (Stockholm: Askild & Kärnekull); Ranta-Rönnlund, Sara (1978). *Sist i rajden. Berättelser om ett uppbrott* (Stockholm: Askild & Kärnekull).
- 27 I Lars Levi Laestadius. *Hans liv, verksamhet och den Laestadianska väckelsen ger Bengt Larsson prov på hur Laestadius själv använde termen: Larsson, Bengt (2004). Lars Levi Laestadius. Hans liv, verksamhet och den Laestadianska väckelsen* (Skellefteå: Artos & Norma bokförlag), 83.
- 28 Ranta-Rönnlund (1971): 136.

- 29 Ranta-Rönnlund (1971): 136.
- 30 Ranta-Rönnlund (1971): 139.
- 31 Ranta-Rönnlund (1971): 140.
- 32 Ranta-Rönnlund (1971): 142.
- 33 Ranta-Rönnlund (1971): 146-147.
- 34 Ranta-Rönnlund (1971): 145.
- 35 Ashcroft, Bill, Griffiths, Gareth och Tiffin, Helen (2009). *The Empire Writes Back: Theory and Practice in Post-Colonial Literatures* (London & New York: Routledge), 130-131.
- 36 Smith, Linda Tuhiwai (2008). *Decolonizing Methodologies: Research and Indigenous Peoples* (London & New York: Zed Books Ltd), 23.
- 37 Bhabha, Homi K. (2008). "Dissemination: Time, Narrative and the Margins of the Modern Nation", i Bhabha, Homi K. *The Location of Culture* (London & New York: Routledge), 199-244.
- 38 Bhabha (2008): 222.
- 39 Heith, Anne (2007). "Fluid Identities and the Use of History: The Northern Lights Route and the Writings of Bengt Pohjanen", i *Inter: A European Cultural Studies Conference in Sweden* (Linköping: Linköping University Electronic Press, www.ep.liu.se/ecp/025/, 234-235. Heith, Anne (2009). "Europeanization and Regional Particularity: The Northern Lights Route and the Writings of Bengt Pohjanen", i D'haen, Theo och Goerlandt, Iannis (red.), *Literature for Europe? (Amsterdam & New York: Rodopi)*, 351. Heith, Anne (2015). "Anticolonial and Postcolonial De-/Constructions of the Nation", i Broomans, Petra et al. (red.), *Battles and Borders: Perspectives on Cultural Transmission and Literature in Minor Language Areas* (Groningen: Barkhuis), 161.
- 40 Pohjanen, Bengt och Muli, Eeva (2005). *Meänkieli rätt och lätt. Grammatik i meänkieli* (Överkalix: Barents Publisher), 5.
- 41 Heith, Anne (2012). "Platsens sanning. Performativitet och gränsdragningar i tornedalsk litteraturhistoria och grammatik." *Nordlit* 30, 72-76.
- 42 Pohjanen, Bengt (2007). "Litteraturen i Meänmaa", i Pohjanen, Bengt och Johansson, Kirsti, *Den tornedalsfinska litteraturen. Från Kexi till Liksom* (Överkalix: Barents Publisher), II.
- 43 Heith, Anne (2013). "Challenging and Negotiating National Borders: Sámi and Tornedalian AlterNative Literary History", i Viljoen, Hein (red.), *Crossing Borders, Dissolving Boundaries* (Amsterdam & New York: Rodopi), 75-91.
- 44 Heith, Anne (2012b). "Ethnicity, Cultural Identity and Bordering: A Tornedalian Negro." *Folklore: Electronic Journal of Folklore*, vol. 52, 85-108. Heith, Anne (2012c). "Aesthetics and Ethnicity: The Role of Boundaries in Sámi and Tornedalian Art", i Jensen, Lars och Loftsdóttir, Kristín (red.), *Whiteness and Postcolonialism in the Nordic Region* (Farnham & Burlington: Ashgate), 159-173.
- 45 ignaturen B. S., "Tornedalen uppenbaras i Skåne. Kyrkoherde Tornberg berättar minnen från kulturens obygd", återgiven i Pohjanen och Johansson (2007): 48.
- 46 Snell, William, "Inget tecken på högfärd att tala svenska", återgiven i Pohjanen och Johansson (2007): 56.
- 47 Snell, William, "Inget tecken på högfärd att tala svenska", återgiven i Pohjanen och Johansson (2007): 56.
- 48 Snell, William, "Med Isak Juntti på Dramaten", återgiven i Pohjanen och Johansson (2007): 63.
- 49 Snell, William, "Med Isak Juntti på Dramaten", återgiven i Pohjanen och Johansson (2007): 64.
- 50 Snell, William, "Med Isak Juntti på Dramaten", återgiven i Pohjanen och Johansson (2007): 65.
- 51 Snell, William, "Med Isak Juntti på Dramaten", återgiven i Pohjanen och Johansson (2007): 65.
- 52 Pohjanen, Bengt (2007). "Teater på meänkieli. Bönemöten som interaktiv performance", i Pohjanen, Bengt och Johansson, Kirsti, *Den tornedalsfinska litteraturen. Från Kexi till Liksom* (Överkalix: Barents Publisher), 134-135.
- 53 Pohjanen, Bengt (2007). "Teater på meänkieli. Bönemöten som interaktiv performance", i Pohjanen, Bengt och Johansson, Kirsti, *Den tornedalsfinska litteraturen. Från Kexi till Liksom* (Överkalix: Barents Publisher), 135.